

REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE VÝVOJE POČTU OBYVATEL V JIHOČESKÉM KRAJI V LETECH 1869 – 2017

Štěpán Klučka*, Aleš Nováček*

* Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Katedra geografie, Jeronýmova 10, 371 15 České Budějovice, klucka.st@seznam.cz, anovacek@pf.jcu.cz

Regional differentiation of population development in the South Bohemian Region 1869 – 2017

The population development in the industrial and post-industrial period was influenced by various factors, whose selective effect led to intensification of regional differentiation and polarization of settlement system. The article represents a case study focused on the example of South Bohemian Region. It is dedicated to spatial aspects of development of population quantity within the period 1869-2017, regional differentiation of this process and formation of peripheral areas in South Bohemia. The results are based on the analysis of population quantity change and population density of its seventeen administrative districts of municipalities with extended powers in the period of last the 150 years, which is divided into four partial stages. Calculation of population change index, relative change index and coefficient of variation, were used to quantify and compare dynamics of the regional development. The study has been made in a broader context of regional and demographic development to reach more general and representative conclusions. It is focused on a detection of particular determinants which influenced the development in different periods. Authors have created a typology of regions (districts) based on prevailing trends of their long-term development of population density and position in the settlement system. It divides regions into four types: growth, stabilized, new peripheries and classic peripheries. The final discussion deals with, inter alia, the impact of natural increase and migration or suburbanisation on the total population development of the regions with emphasis on the period after 1991. Based on comparison with general trends, some specifics in regional population development of southern Bohemia were also found.

Key words: population, long-term development, regional differentiation, periphery, South Bohemian Region

ÚVOD

Výzkum socioekonomické regionální diference prostoru představuje jednu z tradičních a zároveň neustále aktuálních oblastí zájmu geografie. Územní polarizaci podmiňovala v minulosti celá řada obecných i specifických faktorů, výsledkem čehož se jednotlivé regiony od sebe odlišují, ať již svým socioekonomickým charakterem, nebo hierarchickým postavením v systému osídlení (Haggett 1983). Prohlubování rozdílů, zejména mezi jádrovými a periferními regiony, probíhalo postupně, avšak rozhodně ne konstantním tempem, přičemž v různých etapách vývoje se jako rozhodující prosazovaly jiné determinanty a vlivy.

Za účelem sledování tohoto procesu se autoři zaměřili na oblast Jihočeského kraje (ve stávajících hranicích platných od roku 2000), kterou lze v kontextu českých zemí vnímat historicky spíše jako periferní (Hampl et al. 1987 a Nováček 2005). Tento fakt se donedávna projevoval například v podobě zpoždění modernizačních procesů, v nižší míře industrializace a v převažující populační stagnaci v důsledku odlivu obyvatel. Ačkoliv v současnosti patří mezi ekonomicky průměrně vyspělé a méně problémové regiony Česka (má 8. nejvyšší regionální HDP na

obyvatele a 6. nejnižší míru nezaměstnanosti; ČSÚ 2018b), v hustotě zalidnění figuruje mezi kraji na posledním místě (63 obyv. na km², srov. celé Česko 134 obyv. na km²). Příčinu relativně nízké hustoty zalidnění lze spatřovat v kombinaci přírodních (relief s vysokým podílem hor, klima, rozlehlé bažinaté a později rybníční pánve, nižší úrodnost půd a absence významnějších nalezišť nerostných surovin, především uhlí) a socioekonomických faktorů. K nim můžeme počítat značnou vzdálenost od okolních rozvojových jader a os, které se od počátku průmyslové revoluce nacházely hlavně v severní polovině Česka. Dlouho zde proto přetrvával rurální charakter, železniční síť i průmyslová centra se vyvíjela pomaleji a většinou nedosahovala nadregionálního významu. Politické události čtyřicátých let 20. století gradovaly vysídlením zde početného německého obyvatelstva, zejména z pohraničí, jehož území se na čtyři desetiletí stalo bezprostřední součástí neprostupného hraničního pásma tzv. železné opony.

Selektivní povaha působení těchto a mnoha dalších faktorů zákonitě vedla ke vzniku a prohloubení regionální diferenciace kraje. Předmětem a cílem tohoto článku je zjištění a zhodnocení vývojových tendencí zmíněného procesu v horizontu posledních 150 let. Za účelem analýzy byly uplatněny aktuální správní obvody obcí s rozšířenou působností (SO ORP) a jako indikátor pro zkoumání diferenciačních trendů byl zvolen vývoj počtu obyvatel. Aby bylo dosaženo komplexnější reprezentativnosti závěrů, přistupuje studie k této problematice v kontextu širších souvislostí regionálního rozvoje a jeho zákonitostí. Akcent je rovněž kladen na uvedení konkrétních determinantů, které v různých dobách tento vývoj ovlivňovaly. Závěrečná část studie patří typologii jednotlivých regionů Jihočeského kraje vytvořené na základě převažujících dlouhodobých trendů vývoje hustoty zalidnění a postavení regionu v systému osídlení kraje.

Reprezentativnost změn v rozmístění obyvatelstva a hustotě zalidnění jako nosných ukazatelů komplexního vývoje regionální diferenciace dokazuje i řada renomovaných geografických a historických prací, které se touto problematikou v minulosti zabývaly, např. Kárníková (1965), Berg et al. (1982), Hampl et al. (1987) a Pike et al. (2011). Jako adekvátní lze tento pohled vnímat pro předindustriální a industriální období. V případě postindustriálního období je vypovídací schopnost těchto ukazatelů již nižší, neboť se regionální diferenciace začíná projevat spíše v kvalitativních rovinách (Hampl 2003 a Kühn 2015).

TEORETICKÉ ASPEKTY PROBLEMATIKY

Vývoj počtu obyvatel je výsledkem přirozené měny (rození a umírání) a migrace lidí v prostoru. Charakter tohoto procesu v regionálním kontextu dostal v průběhu doby značných změn. Podobně jako u dalších socioekonomických aspektů vývoje lidské společnosti lze dle teorie vývojových stádií rozvinuté americkým ekonomem Rostowem (1960) a sociologem Bellem (1973) rozlišit tři základní etapy vývoje: předindustriální, industriální a postindustriální. Předindustriální etapu vnímá Hampl, jenž výrazně přispěl k etablování této periodizace v české i slovenské geografii, jako období postupného osvojování přírodního prostředí lidskou populací (Hampl et al. 1987). Regionální diferenciace v tomto období byla silně determinovaná klimatem, nadmořskou výškou, úrodností půd, přítomností vodních zdrojů, nerostných surovin apod. Pomineme-li četné demografické krize, jednalo se z pohledu vývoje obyvatelstva o relativně statické období s nízkou dynamikou demografického růstu a migrace. Převážná většina lidí byla rozptýlena do venkovských

sídel, příp. malých měst a živila se zemědělstvím. Z důvodu malé intenzity kontaktů a prostorových vazeb zůstávala míra polarizace mezi jednotlivými oblastmi na poměrně nízké úrovni.

Průmyslová revoluce, která v 19. století zasáhla české země, znamenala přelom v dosavadním vývoji. V této souvislosti hovoří Purš (1960) o tzv. komplexní revoluci moderní doby. Vlivem tohoto procesu došlo k zásadním demografickým změnám, včetně poklesu hrubé míry úmrtnosti (a později i porodnosti) a prodloužení věku dožití (Chesnais 1992). Rychlý růst populace vedl spolu s industrializací k migraci lidí převážně z venkovských oblastí do průmyslových měst, ale též do zahraničí. Formují se velké koncentrační areály a prostor se výrazně polarizuje, čímž se zvýšily i rozdíly mezi jednotlivými regiony. Došlo k intenzivnímu propojování a hierarchizaci systému osídlení, k čemuž mj. přispělo budování železniční sítě představující ve své době jeden z nejvýznamnějších lokalizačních faktorů (Hlavačka 1990). Důsledkem urbanizace charakteristické pro celou tuto etapu, postupně převážila populace měst nad venkovem. Klíčovým se pro ekonomiku stal sekundární sektor (průmysl), který zaměstnal podstatnou část lidí. Přírodní determinanty ustoupily do pozadí, určujícími se pro lokalizaci osídlení a ekonomických aktivit staly faktory socioekonomické.

Postindustriální etapa bývá naproti tomu charakterizována vzestupem sektoru služeb a dojížděky za prací. Porodnost se snižuje pod hranici prosté reprodukce typické pro tzv. druhý demografický přechod. Trend koncentrace a prostorové diferenciace lze vidět i nadále, na rozdíl od industriálního období se však již projevuje více v kvalitativní než kvantitativní rovině, např. v koncentraci řídicích funkcí namísto další koncentrace obyvatelstva (Hampl 2005). Nástup tohoto období byl v postsocialistických státech střední Evropy doprovázen zejména v 90. letech minulého století intenzivní politicky motivovanou ekonomickou a společenskou transformací. Studie věnované aspektům postindustriálního regionálního rozvoje poukazují v souvislosti se změnami rozmístění obyvatelstva na území Česka na suburbanizační tendence v okolí krajských měst (Ouředníček 2003, Kubeš et al. 2009 a Kubeš 2015) a na růst regionální diferenciace (Štika 2004, Blažek a Csank 2007 a Šimon 2017) i hierarchizace sídelního systému (Hampl 2005 a Hampl a Marada 2015). Shodné závěry potvrdily i práce zabývající se touto problematikou na Slovensku (Banerjee a Jarmuzek 2010, Matlovič a Matlovičová 2011, Bezák 2014, Gazda a Novotný 2014, Hamada 2014 a Šveda a Pazúr 2018). Jedná se ostatně o proces, kterým v posledních desetiletích prochází i další postsocialistické země Evropy (Barjak 2001, Michalski 2006, Ezcurra et al. 2007, Masso et al. 2012, Sýkora a Bouzarovski 2012, Benedek a Kocziszky 2015, Neszmélyi et al. 2016, Fedorov a Mikhaylov 2018, Kebza 2018, Matlovič et al. 2018, Kebza et al. 2019 apod.)

Uplatněný pohled na regionální diferenciaci jižních Čech se opírá o koncepty polarizace prostoru. Mechanismy formování současné podoby systému jádro – periferie se v minulosti zaobírala řada teorií polarizovaného vývoje (např. Friedmann 1966, Gottmann 1980 a Reynaud 1981). Mnohé ve svých pracích diskutuje např. Haggett (1983), v českém a slovenském prostředí pak v přehledové podobě Michaleli et al. (2010) a Blažek a Uhlíř (2011).

Z hlediska polarizace systému osídlení českých zemí patřily jižní Čechy dlouhodobě spíše k periferním oblastem, jak dokládají i předešlé studie autorů tohoto článku (Nováček 2005 a Klučka 2016). S odkazem na některé zahraniční publikace věnované výzkumu periferií (Singh a Majoral 1996, Leimgruber 1998 a Kühn

2015) lze původ této skutečnosti vidět v přírodních faktorech, které rozvoj regionu v minulosti limitovaly. Lze k nim počítat přítomnost rozsáhlých pohoří (Šumava, Novohradské hory, Českomoravská vrchovina a Středočeská pahorkatina), která z jižních Čech vytvořila relativně uzavřenou oblast, a tím ji do jisté míry geograficky izolovala od okolí (Dvořák 2003). Dalšími periferními faktory byly poměrně nízký podíl úrodných zemědělských ploch, značná vzdálenost od okolních center rozvoje (Praha, Brněnsko a Podunají) nebo okrajová poloha na jižní hranici českého státu. Ačkoliv dnes již tyto faktory nesehrávají takovou roli jako v minulosti, můžeme na základě výzkumů českých periferií (Jančák 2001, Jeřábek et al. 2004 a Havlíček et al. 2005) hovořit o určité setrvačnosti této původní regionální diferenciace.

Zkoumání a hodnocení dlouhodobých trendů vývoje počtu obyvatel regionů lze řadit k výzkumným tématům historické geografie, případně historické demografie. Interpretaci učiněných zjištění pro území jižních Čech je z tohoto hlediska možné opřít o závěry prací věnovaných historickogeografickému (Semotanová 2002, Janák et al. 2005 a Semotanová a Cajthaml 2016), hospodářskému (Purš 1960, Jakubec a Jindra 2006 a Průcha et al. 2004 a 2009), demografickému (Kárníková 1965, Fialová et al. 1996 a Ouředníček et al. 2017) a urbanistickému (Kuča 1996 – 2011 a Horská et al. 2002) vývoji českých zemí. Z novějších studií uplatnili podobný regionálně komparativní přístup pro území Česka například Hampl (2003), Nováček (2005), Petr (2014) a Nováček a Semian (2015).

Studium populačního vývoje a polarizace území Jihočeského kraje má významné zastoupení v rámci výzkumů realizovaných na katedře geografie Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích. Příkladem mohou být práce věnované vývoji jednotlivých jihočeských sídel a jejich suburbanizaci (Kubeš et al. 2009, Klučka a Nováček 2014 a Kubeš 2015), problematice periferií (Kubeš a Kraft 2011 a Popjaková 2013), migraci (Popjaková et al. 2018) a historickogeografickým aspektům vývoje jižních Čech (Dvořák 2003 a především Klučka 2016).

METODIKA

Metodami a přístupy ve výzkumu vývojové polarizace a klasifikace regionů se v českém a slovenském prostředí v nedávné době zabývala řada teoreticky orientovaných sociálně geografických studií (např. Hančlová a Tvrdý 2004, Havlíček et al. 2005, Víturka 2010, Rusnák a Lehocký 2016 a Šimon 2017). Inspiraci, kterou nám poskytují, lze ovšem pro období hlubší minulosti využít jen částečně, a to z důvodu neexistence plnohodnotné, resp. adekvátní datové základny. Za účelem zkoumání dlouhodobých tendencí regionálního vývoje a polarizace prostoru se nabízí spíše aplikace historickogeografických přístupů a základních ukazatelů o počtu a rozmístění obyvatel využívajících data ze sčítání lidu. Výhodou je jejich dostupnost a možnost odvozovat jejich prostřednictvím i trendy širšího hospodářského a demografického vývoje. Prostor pro uplatnění ve výzkumu zmíněné problematiky lze vidět zejména v kvantifikaci a komparaci změn hustoty zalidnění, podílu jednotlivých regionů na obyvatelstvu a ve využití indexů změny počtu obyvatel (Hampl et al. 1987).

Jako časový horizont pro sledování regionální diferenciace vývoje počtu obyvatel na území Jihočeského kraje bylo zvoleno období let 1869 až 2017. V roce 1869 se uskutečnilo první moderní sčítání lidu v českých zemích. Ve stejném roce došlo k napojení Českých Budějovic na vznikající železniční síť (trať Plzeň – České Bu-

dějovíce – Vídeň), čímž lze toto datum, vzhledem k vývojovému zpoždění jižních Čech, vnímat jako plnohodnotný vstup regionu do industriální éry. Zkoumané bezmála stopadesátileté období bylo dále rozděleno do čtyř etap, které, s přihlédnutím k rokům pravidelného sčítání lidu, v českém prostředí reprezentují odlišná období ekonomického a politického vývoje: 1869 – 1910, 1910 – 1950, 1950 – 1991 a 1991 – 2017. Zatímco první tři představují vývojové etapy industriální společnosti, poslední lze vnímat již jako období nástupu postindustriálních tendencí.

Analýza byla zaměřena na mikroregionální úroveň diferenciací vývoje počtu obyvatel. Za tímto účelem byly využity správní obvody obcí s rozšířenou působností (dále jen SO ORP, resp. regiony), které v rámci státní administrativy platí od roku 2003. Důvodem jejich výběru byla skutečnost, že se jedná o relativně funkční a přirozené celky, které lze sledovat na základě dat z Českého statistického úřadu (ČSÚ) a „jsou reprezentativní pro postižení vývoje regionální diferenciací a formování výsledné hierarchizace středisek a regionů“ (HAMPL 2003, p. 174). V případě území Jihočeského kraje je jejich výhodou jak vhodný počet (17) a srovnatelnost, tak určitá podobnost s politickými okresy z let 1868 – 1948 a okresy 1949 – 1960 (Janák et al. 2005).

Vlastní hodnocení bylo provedeno pomocí výpočtů indexů změny vztažených vždy k danému časovému úseku. Konkrétně se jedná o prostý index změny počtu obyvatel (IZ) a relativní index změny počtu obyvatel (RIZ):

$$IZ = \frac{Kr}{Pr} * 100,$$

$$RIZ = \frac{Kr / Pr}{Kk / Pk} * 100,$$

kde Kr = počet obyvatel regionu na konci intervalového období; Pr = počet obyvatel regionu na počátku intervalového období; Kk = počet obyvatel kraje na konci intervalového období a Pk = počet obyvatel kraje na počátku intervalového období.

Oba indexy vyjadřují dynamiku vývoje počtu obyvatel regionu za dané časové období. Hodnoty $IZ > 100$ ukazují absolutní růst a $IZ < 100$ absolutní pokles počtu obyvatel na daném území ve sledovaném čase. RIZ naproti tomu přímo komparuje tuto dynamiku s vývojem počtu obyvatel celého Jihočeského kraje. Hodnota $RIZ = 100$ pro daný region tak odpovídá průměrné dynamice vývoje počtu obyvatel v kraji. Vyšší hodnota značí nadprůměrnou a nižší podprůměrnou dynamiku vývoje obyvatelstva, než jaká byla v daném období v celém kraji.

Jako pomocný indikátor reflektující růst regionální diferenciací, resp. polarizace území kraje, byl využit variační koeficient (Vk), který je zde definován jako podíl směrodatné odchylky (Sx) a aritmetického průměru (\bar{x}) hustot zalidnění jednotlivých regionů kraje:

$$Vk = \frac{Sx}{\bar{x}} * 100\%$$

Za účelem explanace populačního vývoje v období 1991 – 2017 byl sledován a komparován i vliv přirozeného přírůstku a migračního salda, jejichž hodnoty byly pro jednotlivé SO ORP rovněž vypočítány na základě dat z ČSÚ (2004 a 2020).

Závěrečná typologie byla vytvořena na základě hodnocení převládající tendence vývoje v celém období r. 1869 – 2017. Uvedená klasifikace člení regiony Jihočeského kraje do čtyř typů: růstový, stabilizovaný, typ nových periferií a typ klasických periferií (jejich definice viz níže). Shodnou typologii uplatnil Hampl (2003) na příkladu Karlovarského kraje, přičemž i v našem případě vychází z komparace regionů dle hustoty zalidnění a trendů vývoje jejich podílů na celkové populaci. Jako doprovodný aspekt byla při klasifikaci uplatněna i znalost komplexního socio-ekonomického vývoje a postavení regionů v současném systému jádro – periferie Jihočeského kraje. Tím výsledná klasifikace odpovídá kontextu sledovaného kraje.

VÝVOJOVÉ TRENDY REGIONÁLNÍ DIFERENCIACE

Území jižních Čech, jak bylo již v úvodu nastíněno, v minulosti patřilo, vzhledem k přírodním podmínkám, relativní izolovanosti a značné vzdálenosti od jádrových oblastí, k periferním a řídko zalidněným oblastem českých zemí (Klučka 2016). V průběhu industriálního období proto můžeme pozorovat určité zpoždění ve vývoji hospodářství a sídelního systému za severněji položenými oblastmi Čech a Moravy. Přes postupující industrializaci a koncentraci obyvatel do větších měst zůstával zdejší sídelní systém do začátku 20. století dekoncentrovaný. Teprve tehdy se silným a integračním centrem staly České Budějovice, které se k roku 1910 rozrostly na 55 tis. obyvatel (údaj vztažený na současné administrativní území města, ČSÚ 2016). Populační vývoj kraje byl až do poloviny minulého století zatížen trvalým vystěhovalectvím směřujícím především do Prahy, Rakouska (Vídne), ale též Ameriky (zde především do USA – Kárníková 1965). Poslední významný odliv obyvatelstva přišel bezprostředně po 2. světové válce s vysídlením německé populace z pohraničí. Zatímco v období r. 1869 – 2017 celkový počet obyvatel Česka vzrostl o 40 % (ze 7 565 tis. na 10 579 tis.), za stejné období se populace kraje snížila o 7 % (z 689 tis. na 640 tis.), přičemž svého maxima dosáhla při sčítání 1910 (753 tis. – ČSÚ 2016 a 2018a). Podíl Jihočeského kraje na celé populaci Česka tím klesl z 9,1 % v roce 1869 na současných 6,0 %.

Tento trend lze v mnoha ohledech interpretovat jako určitou periferizaci kraje jako celku v rámci Česka (Nováček 2005). K ní fakticky docházelo po většinu industriálního období, a to přibližně až do poloviny minulého století. Nástup socialistické industrializace přispěl k rozvoji průmyslu a růstu populace větších měst, zejména v severní polovině kraje. Na rozdíl od starých průmyslových oblastí disponujících surovinovou základnou si kraj i v době socialismu zachoval relativně příznivou a málo deformovanou strukturu hospodářství. Disponoval vyšším zastoupením zpracovatelského průmyslu včetně potravinářského a dřevařského průmyslu napojeného na zdejší lesnictví a zemědělství. V následném období transformace po roce 1989 se nemusel potýkat s takovými problémy jako některé jiné kraje Česka (např. Ústecký a Moravskoslezský). Otevření hranic, kvalitní životní prostředí a růst významu cestovního ruchu přispěly k rozvoji i dosud velmi periferního a řídko obydleného jižního pohraničí. Ačkoliv kraj působí na rozdíl od mnoha jiných jako relativně kompaktní celek se silnou regionální identitou (Dvořák 2003), sever jeho území tíhne prostřednictvím přirozené spádovosti spíše k Praze. Vlastní sociogeografický spádový (mezo)region Českých Budějovic se proto omezuje jen na jižní polovinu kraje (blíže Hampl a Marada 2015).

Přestože počet obyvatel v kraji po většinu sledovaného období r. 1869 – 2017 de facto stagnoval, pohled na vývoj jeho regionů (SO ORP) naskytá daleko pestřej-

ší a dynamičtější obraz. Zpočátku relativně malé a hlavně přírodními faktory podmíněné rozdíly v hustotě zalidnění jednotlivých regionů se začaly výrazně a selektivně prohlubovat. Postupně do tohoto procesu vstoupila v industriálním období celá řada dalších, zejména socioekonomických, faktorů a determinantů, které měly vliv na utváření současné podoby sídelního systému a jeho výsledné teritoriální polarizace.

Na začátku první etapy vývoje v letech 1869 – 1910 se hustota zalidnění regionů v kraji pohybovala mezi 53 (hornaté Českokrumlovsko) a 86 obyv./km² (úrodné Vodňansko), což ukazuje z tohoto hlediska na homogenní charakter kraje. Zásadní vliv na dynamizaci a diferenciaci vývoje počtu obyvatel mělo v tomto období zvláště budování železnice, konkrétně prvních a zároveň hlavních tratí: z Plzně přes České Budějovice a České Velenice do Vídně (1869) a z Prahy přes Tábor a Veselí nad Lužnicí do Českých Budějovic (1871). Dominantní proud migrace uvnitř kraje proto směřoval z převážně venkovských oblastí do několika málo industrializujících se center ležících na tratích vedených z Prahy a Vídně do Českých Budějovic. Kromě krajského města to byl Písek, Protivín, Tábor, Veselí nad Lužnicí nebo České Velenice. Tento pozitivní efekt se z regionů projevil primárně na Českobudějovicku (v Českých Budějovicích) a Třeboňsku (zde Českých Velenicích), které v tomto období rostly nejvíce. Největší úbytek obyvatel naproti tomu zaznamenaly vnitřní periferie kraje, jmenovitě území SO ORP Týn nad Vltavou, Blatná, Milevsko, ale též Jindřichohradecko postižené krizí soukenictví a pozdním napojením na železnici (1887). Důvod spatřuje Korčák (1929) v úpadku zdejší textilní malovýroby a obecně venkova, odkud lidé masově odcházeli do silnicích průmyslových center, ale též Vídně nebo Spojených států amerických. Mezi migranty směřujícími do Rakouska měli velký podíl Němci pocházející z jižních oblastí kraje. Přirozený přírůstek, který v tomto období dosahoval v jižních Čechách stejně jako na většině území Česka vlivem vrcholící demografické revoluce historicky nejvyšších hodnot, byl značně odčerpáván migrací za hranice vlastního kraje. Kraj jako celek vykazoval přesto ve výsledku po celé období mírný populační růst a při sčítání r. 1910 dosáhl svého historického maxima.

V následujících čtyřiceti letech 1910 – 1950 se počet obyvatel kraje snížil o 202 tis., tedy o 27 %. To představovalo výrazně vyšší relativní pokles, než jaký zaznamenalo celé území Česka (12 %). Pomineme-li válečné ztráty, byla tato skutečnost způsobena přetrvávajícím trendem odchodu lidí za hranice kraje a násilným vysídlením zde početného německého obyvatelstva po druhé světové válce (asi 100 tis. lidí). Svou diferenciací úlohu ve vývoji nadále sehrával i faktor železnice, jejíž síť byla na začátku tohoto období dobudována a dále se již nerozšiřovala. Vznik Československa a ustavení hranice s Rakouskem vedly k posílení exponovanosti a industrializace měst v severní polovině kraje (nově především Strakonice vlivem expanze zdejší Jihočeské zbrojovky/ČZ) na úkor jižního pohraničí, které se tak stalo okrajovou periferií nového státu. Tato oblast byla, jak uvádějí Průcha et al. (2004), navíc, vzhledem ke své zastaralé ekonomické struktuře (tradiční malovýroba, dřevařství, sklářství), ve 30. letech výrazněji postižena velkou hospodářskou krizí. V teritoriálním srovnání lze poměrně pozitivní vývoj (tedy minimálně populační stagnaci) vidět na Českobudějovicku a severněji ležících SO ORP Strakonice, Písek, Tábor a Soběslav, které disponovaly silnými a dobře dopravně napojenými průmyslovými městy. Na opačném pólu pak figurují jižní pohraniční regiony, které byly nejvíce zasaženy vysídlením.

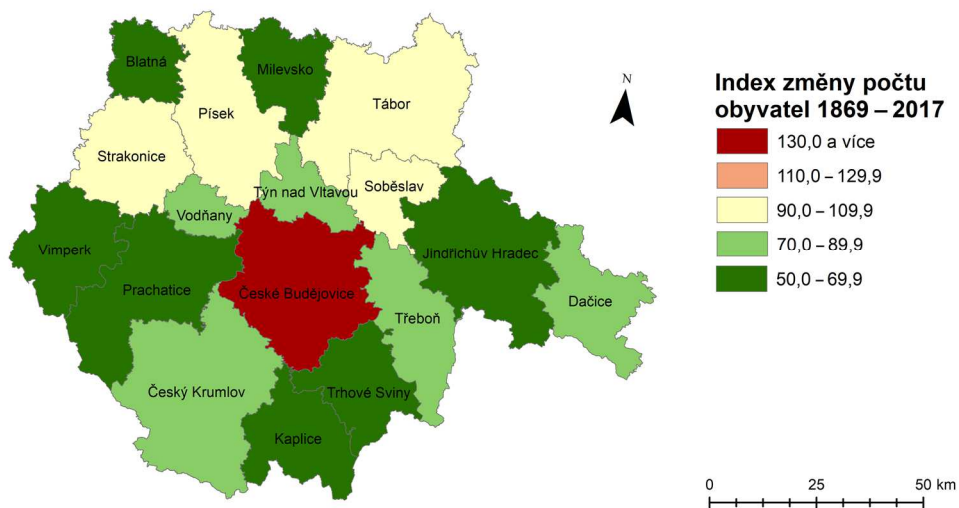
Ačkoliv populace kraje mezi lety 1950 – 1991 soustavně rostla, mj. za přispění propopulačních opatření státu (70. léta 20. století), nepodařilo se již v žádném ze sčítacích období dosáhnout stavu před 2. světovou válkou. Po zhruba sto letech trvalého odlivu lidí se vnější migrační bilance kraje stala relativně vyrovnanou. Období socialismu a centrálního plánování směřovalo investice, hlavně od konce 60. let, do periferních a dosud málo průmyslových oblastí. To dopomohlo k industrializaci i Jihočeského kraje, zvláště okresních měst a dalších větších center, do nichž se díky výstavbě sídlišť hromadně stěhovali mladší lidé z venkovských a zemědělských oblastí. Důsledkem bylo další prohlubování stávající teritoriální diferenciace. Nejvyšší populační vzestup vykázaly regiony velkých okresních měst, Českých Budějovic, Tábora a Strakonice s nově budovanými kapacitami strojírenského a textilního průmyslu. Vůbec nejvyšší růst však mělo Kaplicko, kvůli rozšiřování strojírenské produkce zdejšího podniku Jihostroj. Většina ostatních regionů, včetně pohraničních, populačně stagnovala. K dílčí depopulaci došlo jen v zemědělských venkovských regionech – Vodňansku a Vltavotýnsku, odkud lidé směřovali do nedalekých Českých Budějovic.

Po roce 1991 převažuje v kraji mírný růstový trend zapříčiněný pozitivní bilancí migrace obyvatel z jiných částí republiky (méně pak ze zahraničí), jenž vyvažuje jinak nízkou míru natality typickou pro toto období. Proměna společenských a ekonomických poměrů po roce 1989 vedla k obnovení přirozených mechanismů regionálního rozvoje, růstu dojížděkovosti a přesunu pracovních sil z priméru a částečně sekundéru do sektoru služeb. Nástup postindustriálních tendencí se v území projevil další depopulací periferií s nedostatečným napojením na exponované dopravní tahy. Konkrétně šlo o Milevsko a Dačicko, kde častěji dávali převážně mladí lidé přednost trvalému odchodu před komplikovanou dojížděkou za prací. Dosud periferní regiony jižního pohraničí získaly naproti tomu otevřením hranic nový impuls rozvoje v podobě cestovního ruchu, příhraniční spolupráce a investic, v důsledku čehož zaznamenaly i mírný populační přírůstek. Průvodním jevem změn sídelního systému se stala suburbanizace v bezprostředním okolí i širším zázemí krajského města (Kubeš et al. 2009). To vedlo k celkovému nárůstu obyvatelstva na Českobudějovicku a v regionech s kvalitním napojením na krajské město, na Vodňansku a Vltavotýnsku (JE Temelín), které byly naopak v minulém období nejvíce ztrátové (obr. 2).

TYOLOGIE REGIONŮ

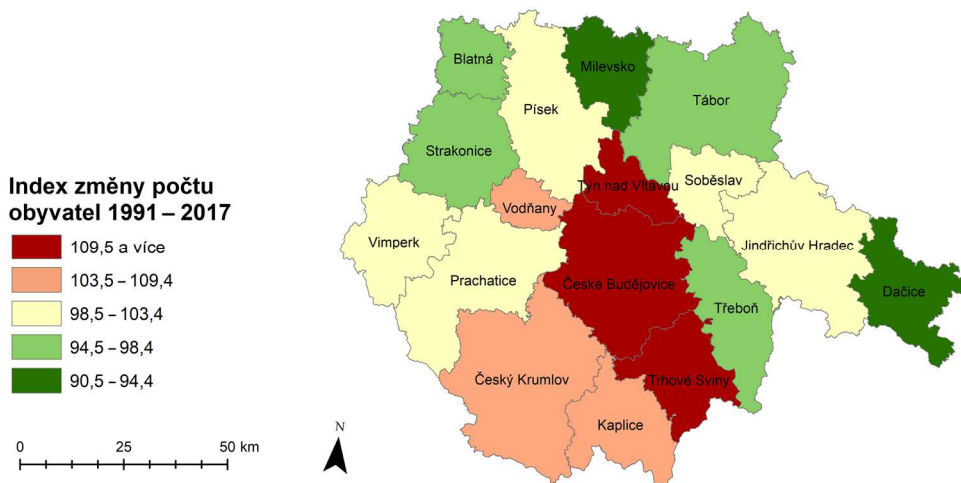
Z analýzy regionální diferenciace vývoje počtu obyvatel je patrná selektivnost procesu, v jehož důsledku došlo za období r. 1869 – 2017 k poklesu obyvatelstva ve 14 z celkových 17 SO ORP Jihočeského kraje. Ačkoliv se jednotlivé etapy od sebe částečně odlišují povahou změn a působností některých determinantů, dominantní diferenciální tendence přetrvaly po celé industriální období víceméně shodně. Jasně patrná je především dlouhodobá koncentrace obyvatelstva do vnitrozemských regionů disponujících velkým průmyslovým centrem na úkor hůře dopravně exponovaných převážně zemědělských periferií, respektive vysídleného jižního pohraničí (obr. 1).

V inspiraci vývojovou typologií mikroregionů uplatněnou Hamplem (2003) můžeme na základě hodnocení dlouhodobých trendů sledovaného vývoje a postavení v krajském systému jádro – periferie rozlišit následující čtyři typy regionů (tab. 2).

Obr. 1. Změna počtu obyvatel v regionech Jihočeského kraje v období r. 1869 – 2017

Zdroj: Vlastní zpracování autorů na základě dat z ČSÚ (2016 a 2018a), viz tab. 1.

Obr. 2. Změna počtu obyvatel v regionech Jihočeského kraje v období r. 1991 – 2017

Zdroj: Vlastní zpracování autorů na základě dat z ČSÚ (2016 a 2018a), viz tab. 1.

Tab. 1. Dynamika vývoje počtu obyvatel regionů Jihočeského kraje

Region (SO ORP)	Index změny počtu obyvatel		Relativní index změny (vztažený k průměru kraje)				
	1869–2017	1991–2017	1869–2017	1869–1910	1910–1950	1950–1991	1991–2017
České Budějovice	239	110	257	152	127	124	107
Trhové Sviny	62	112	67	96	76	85	109
Týn nad Vltavou	70	112	76	83	106	80	109
Český Krumlov	70	105	75	103	70	102	103
Kaplice	66	109	71	92	59	124	106
Dačice	71	92	76	91	107	87	90
Jindřichův Hradec	67	101	72	87	93	90	99
Třeboň	81	96	87	116	90	90	94
Milevsko	66	91	71	82	103	95	89
Písek	94	102	101	99	116	89	99
Prachatice	63	100	68	92	77	99	97
Vimperk	51	99	55	105	63	87	96
Blatná	62	95	67	85	101	85	92
Strakonice	93	97	100	92	116	99	95
Vodňany	76	107	82	90	109	80	104
Soběslav	100	99	108	97	119	96	97
Tábor	105	98	113	93	123	103	95
Jihočeský kraj	93	103	100	100	100	100	100
Česko	139	102	150	122	121	102	100

Zdroj: Vlastní zpracování autorů na základě dat z ČSÚ (2016 a 2018a).

1) Za růstový typ charakterizovaný dlouhodobým a relativně plynulým populačním vzestupem lze v jižních Čechách označit pouze území SO ORP České Budějovice. Současné krajské město plnilo po celou dobu funkci hlavního hospodářského a administrativního centra kraje. K intenzivní koncentraci ekonomických aktivit i obyvatelstva přispělo zejména brzké napojení na klíčové železniční tahy.

2) Stabilizovaný typ reprezentují regiony, jejichž počet obyvatel se od roku 1869 udržel na víceméně stejné úrovni a hustota jejich zalidnění se vždy pohybovala v nadprůměru nebo alespoň průměru kraje. Do této kategorie patří severněji lokalizované regiony s historicky dobrým dopravním napojením na okolní rozvojová jádra (České Budějovice, Prahu nebo Plzeň): Tábořsko, Písecko, Strakonicko a Soběslavsko. Nebyly postižené poválečným vysídlením německého obyvatelstva a disponují silnými průmyslovými centry, které s výjimkou Soběslavi byly v letech 1960 – 2002 okresními městy, do nichž primárně mířila socialistická industrializace doprovázená bytovou výstavbou.

3) Jako typ nových periferií lze označit regiony, jež původně nebyly periferiemi a byly poměrně zalidněné: Vodňansko, Vltavotýnsko, Jindřichohradecko, Blatensko a Milevsko. Jde vesměs o úrodné zemědělské oblasti, kterým se kvůli jejich horší dopravní exponovanosti vyhýbala dlouho industrializace. Tato skutečnost v minulosti vedla k odchodu velké části obyvatelstva do okolních průmyslových měst nebo do zamoří. Určitou výjimku tvoří nepříliš úrodné Jindřichohradecko, které na rozdíl od ostatních uvedených disponovalo silným centrem i tradicí výroby a exportu sukna. Pozdní napojení města na železnici a krize textilní výroby však

zapřičinily ekonomickou stagnaci a oblast byla následně zasažena vysídlením německé populace.

4) Typ klasických periferií představují trvale periferní, ekonomicky slabé a řídké zalidněné regiony. Takovými byly na území Jihočeského kraje hlavně neúrodné a až na výjimky hornaté pohraniční oblasti (viz tab. 2). Kromě okrajové polohy, problematického dopravního napojení a nízké míry industrializace negativně ovlivnily jejich vývoj politické události 20. století – vznik hraniční bariéry po 1. a zejména 2. světové válce (Jeřábek et al. 2004) a nucený odchod Němců, kteří zde před válkou až na výjimky tvořili většinu obyvatelstva.

Tab. 2. Typologie regionů z hlediska dlouhodobého vývoje

Typ Region (SO ORP)	Hustota zalidnění (obyv./km ²)				
	1869	1910	1950	1991	2017
<i>I. Růstový typ</i>					
České Budějovice	72,0	119,9	111,7	156,2	172,1
<i>II. Stabilizovaný typ</i>					
Tábor	76,7	78,0	70,2	81,7	80,2
Strakonice	84,5	85,4	72,5	81,2	78,9
Písek	75,4	81,6	69,3	69,7	70,8
Soběslav	67,0	68,0	66,2	70,1	68,8
<i>III. Typ nové periferie</i>					
Vodňany	86,0	84,9	67,5	61,0	65,3
Týn n. Vltavou	76,5	69,0	53,3	48,1	53,7
Jindřichův Hradec	76,0	72,2	49,0	49,9	50,6
Blatná	78,8	73,4	54,2	51,8	49,3
Milevsko	72,0	64,5	48,5	52,1	47,6
<i>IV. Typ klasické periferie</i>					
Třeboň	56,7	71,6	47,1	47,9	46,1
Trhové Sviny	66,8	70,0	39,0	37,3	41,7
Dačice	57,0	56,7	44,3	43,8	40,4
Kaplice	60,8	61,2	26,3	36,9	40,2
Prachatice	62,4	63,0	35,5	39,8	39,7
Český Krumlov	52,9	59,3	30,2	35,0	36,9
Vimperk	63,3	72,3	33,5	32,9	32,5
Jihočeský kraj	68,5	74,9	54,8	61,9	63,7

Zdroj: Vlastní zpracování autorů na základě dat z ČSÚ (2016 a 2018a).

DISKUSE VÝSLEDKŮ

Vývoj počtu obyvatel a jeho prostorovou diferenciaci lze považovat za jeden z nejdůležitějších jevů, které vypovídají o obecných trendech regionálního rozvoje. Ke kvantitativně nejvýznamnějším změnám došlo z tohoto pohledu nesporně v industriálním období, ať již hovoříme o obecných změnách v rozmístění společenských jevů, nebo jejich hierarchizaci a polarizaci ve smyslu jádro – periferie (Nováček 2005).

Rovněž na území Jihočeského kraje se v tomto období projevil zřetelný růst teritoriálních disparit, resp. polarizace mezi jeho jednotlivými regiony. Na základě výpočtu hodnot variačního koeficientu zalidnění regionů ($Vk = 1869$ 29,9 %, 1890 29,6 %, 1910 32,2 %, 1930 34,9 %, 1950 47,0 %, 1970 52,0 %, 1991 57,5 %, 2017 61,3 %) lze dedukovat, že nejrychlejší růst této polarizace spadá mezi léta 1930 a 1950, a to kvůli populačnímu propadu vysídleného pohraničí. Zatímco do té doby lze růst regionálních rozdílů v jižních Čechách vnímat jako relativně nízký, po roce 1950 je patrné jejich další posilování vlivem socialistické industrializace. Menší, přesto stále růstový, trend polarizace pokračuje i v postindustriálním období, kde je reprezentován trvalým vzestupem SO ORP Českých Budějovic.

Po většinu industriálního období mělo zásadní vliv na změnu počtu obyvatel jihočeských regionů především jejich migrační saldo. V porovnání s přirozeným přírůstkem měla migrace dominantní význam hlavně v obdobích, kdy její intenzita na území jižních Čech dosahovala nejvyšších hodnot, tedy v posledních desetiletích 19. století (přesun lidí z venkova do měst a silná emigrace mimo kraj), v polovině 20. století (vysídlení Němců z pohraničí a jeho částečné dosídlování lidmi z vnitrozemí) a poté v období socialistické industrializace doprovázené zejména v 70. letech výstavbou panelových sídlišť (Edelmannová 2019). V 90. letech 20. století došlo naproti tomu k výraznému snížení migračního salda kvůli propadu bytové výstavby a nárůstu dojížděkovosti. Do regionální diferenciaci populačního vývoje se v tomto období promítal spíše vliv přirozeného přírůstku, který začal v důsledku změn demografického chování nabývat ve většině regionů záporných hodnot (ČSÚ 2004). Od začátku nového tisíciletí dochází v kraji k opětovnému nárůstu migrace a jejího významu pro diferenciaci vývoje počtu obyvatel regionů. Úměrně tomu klesá vliv přirozené měny, která ve 2/3 jihočeských regionů má, stejně jako na většině území Česka, podobu úbytku.

Porovnáme-li na základě statistických dat za SO ORP podíl vlivu migrace a přirozené měny na celkovou změnu počtu obyvatel regionů v letech 1991 – 2017 (ČSÚ 2004 a 2020), lze konstatovat, že u většího počtu z nich – konkrétně sedmi – se jako hlavní vliv projevila migrace. Mezi tyto regiony patří jak ty s největším celkovým přírůstkem (Ceskobudějovicko, Trhovosvinsko, Vltavotýnsko a Vodňansko), tak silně depopulační Dačicko. Kromě jmenovaných sem spadá i Jindřichohradecko a Písecko, na jejichž území se od začátku nového tisíciletí do jisté míry ukazují suburbanizační tendence v okolí jejich sídelního města. Přirozená měna se naopak podílela více na vývoji pěti regionů, zejména těch populačně úbytkových a s vysokým indexem stáří (Blatenska, Strakonicka, Tábořska a Třeboňska), ale též přírůstkového Kaplicka, které je charakteristické relativně mladou populací (ČSÚ 2018c). Na vývoji obyvatelstva zbývajících pěti mikroregionů se migrace a přirozená měna podílely přibližně stejnou měrou. Na Prachaticku, Vimpersku a Soběslavsku se projevila opačná tendence obou složek (kladný přirozený přírůstek vs. záporné migrační saldo, nebo naopak), což v důsledku vedlo ke stagnaci počtu obyvatel. Obě složky se podílely zhruba stejně i na populačním růstu Ceskokrumlovska a zřetelné depopulaci Milevska.

Významným trendem, který se po roce 1991 v souladu s vývojem v postsocialistických zemích střední Evropy (Šýkora a Bouzarovski 2012) projevuje, je suburbanizace. Vedle rozdílů v dopravní exponovanosti a indexu stáří ji v současnosti v kraji můžeme považovat za jeden z hlavních faktorů pohybu obyvatelstva (Edelmannová 2019). Ačkoliv se suburbanizační tendence více či méně projevují, hlavně od začátku nového tisíciletí, v okolí většiny bývalých okresních měst, pouze

na území regionu Českých Budějovic (a v posledních letech částečně i Písku) vede tento proces ke kontinuálnímu zvyšování počtu obyvatel. Na rozdíl od suburbii ostatních měst se zde ve větší míře usazují i lidé přicházející ze vzdálenějších oblastí (Kubeš 2015).

Srovnáme-li uvedené trendy polarizace s jinými kraji Česka (Hampl 2003, Nováček a Semian 2015 a Pařil 2015), nelze přehlédnout určité vývojové zpoždění jižních Čech za tradičně průmyslovými kraji severu republiky (Karlovarskému, Ústeckému, Libereckému a Královéhradeckému). Jejich surovinová základna a poloha v blízkosti německého Saska a Slezska, které ve své době představovaly hlavní středoevropské průmyslové jádro, vedly k rychlejšímu prosazení modernizačních procesů a tím i dynamizaci jejich vnitřní regionální diferenciaci (Purš 1960). Podobné vývojové zpoždění jako v jižních Čechách můžeme sledovat i v případě Plzeňského kraje (Pařil 2015), který je podobně monocentricky uspořádán a byl rovněž silně zasažen vysídlením německé populace, dále v případě Kraje Vysočiny (Nováček a Semian 2015) a z části i Zlínského kraje. Fázoový posun v procesech územní polarizace lze pozorovat i v případě Slovenska, které tvořilo po většinu minulého století s Českem společný stát. Stejný proces postupoval na jeho území přibližně západovýchodním směrem. Spolu s industrializací a urbanizací proběhl s časovým odstupem několika desetiletí za českými zeměmi, zato ve zrychlené podobě spadající především do období socialismu (Průcha et al. 2009).

Jiné srovnání nabízí uvedená typologie regionů. Pokud bychom ji namísto kontextu Jihočeského kraje, z něhož jsme vycházeli, vztáhli na rámec vývoje celého českého území, náležely by téměř všechny jihočeské regiony mezi klasické periferie. Důvodem této skutečnosti je, že jižní Čechy vždy představovaly v rámci Česka řídké zalidněné území a jejich podíl na české populaci v industriálním období navíc trvale klesal. Jedinou výjimku by tvořily Českobudějovicko coby růstový typ a případně Tábořsko, které by šlo i v celorepublikovém srovnání označit víceméně za stabilizovaný typ regionu (Klučka 2016).

Výsledky studie a jejich diskuse otevírají prostor k nástinu budoucích trendů. Omezíme-li se v predikci vývoje počtu obyvatel a osídlení, můžeme v horizontu následujících dvaceti let de facto očekávat pokračování započatých postindustriálních trendů. Konkrétně mírný růst obyvatelstva SO ORP České Budějovice doprovázený slábnoucí suburbanizací a potažmo i gentifikací města (Kubeš 2015). Projevit se může v budoucnu i pozitivní efekt dálnice D3, která by po plánované dostavbě (nejdříve 2024) měla spojit Prahu a střední Čechy s Českými Budějovicemi a rakouským Lincem. Pozitivní vliv na hospodářský rozvoj a populaci některých regionů ležících na dálnici dokládají podobné studie věnované území Kraje Vysočiny a Plzeňského kraje (Nováček a Semian 2015 a Pařil 2015). Vedle Českobudějovicka lze tento potenciál vidět u Tábořska, Soběslavska nebo pohraničního Kaplicka. Stabilizovaný stav lze předpokládat na Českokrumlovsku s přihlédnutím k možné proměně některých objektů individuální rekreace na objekty trvalého bydlení. U většiny ostatních regionů, zejména vnitřních periferií a dopravně hůře dostupných oblastí (Milevsko a Dačicko), se jako nejpravděpodobnější jeví další populační úbytek spojený se stárnutím obyvatel a odchodem mladých. Přes zmíněné pozitivní impulzy a dlouhodobě kladné saldo migrace nelze v případě Jihočeského kraje jako celku předpokládat, v souladu s komplexními populačními projekcemi ČSÚ (2014), růstové tendence.

ZÁVĚR

Analýza dlouhodobých trendů regionální diferenciacie vývoje počtu obyvatel Jihočeského kraje, kterou jsme se v článku zaobírali, představuje případovou studii, na níž můžeme ilustrovat proces, který lze v různých obměnách pozorovat i u jiných regionů Česka, respektive (střední) Evropy. Výsledky studie tak přispívají nejen k rozšíření dosavadních znalostí o vývoji samotného kraje, nýbrž k lepšímu poznání obecných podmíněností a zákonitostí vývoje a rozmístění jevů v geografickém prostoru. Vedle vstupní diskuse teoretických aspektů problematiky a vlastní analýzy si studie kladla za cíl postihnout širší kontext prostorové diferenciacie vývoje počtu obyvatel a určit jeho hlavní determinanty. Jako součást hodnocení byly regiony Jihočeského kraje (17 správních obvodů obcí s rozšířenou působností) rozděleny do čtyř typů na základě převažujících trendů vývoje a postavení v systému osídlení kraje.

Výsledky analýzy období let 1869 – 2017, které bylo za tímto účelem rozděleno do čtyř etap, poukazují na selektivní povahu vývoje počtu obyvatel. Ten ve svém důsledku v kraji vedl k jednoznačnému zdůraznění monocentrického postavení regionu Českých Budějovic, faktické stagnaci severních (vnitrozemských) regionů disponujících velkými průmyslovými městy, a ke zdatelné depopulaci a periferizaci převážně většiny regionů jižního pohraničí a odlehlých rurálních oblastí (obr. 1). Po většinu industriální éry sehrávala v tomto procesu významnější roli migrace než přirozená měna obyvatelstva. Ačkoliv zjištěné trendy odpovídají obecnému kontextu prostorových změn spojených s industriálním obdobím, můžeme v případě převážně periferních jižních Čech pozorovat znaky vývojového zpoždění. Kraj je rovněž specifický vysokou mírou územní polarizace plynoucí z dominantního postavení krajského města, které ostře kontrastuje s řídko zalidněnými periferiemi jižního pohraničí.

Proces formování současné regionální diferenciacie byl v minulosti určován řadou faktorů, jejichž vliv se v průběhu doby měnil. Nástupem industriálního období vzrostl vliv socioekonomických determinantů. V první fázi se jako určující pro rozvoj regionu a jeho osídlení, resp. migraci obyvatel, projevila dopravní poloha a včasnost napojení na železniční síť. Vůbec největší zásah do vývoje regionální diferenciacie kraje představovalo poválečné vysídlení německého obyvatelstva. V následujícím období od poloviny 20. století měla bezesporu největší vliv na rozmístění obyvatelstva státem řízená socialistická industrializace a částečně i změna správního uspořádání, která vedla ke zvýhodnění středisek tzv. velkých okresů. Za určité specifikum lze oproti některým jiným krajům vnímat střídavý negativní (r. 1918 – 1989) a pozitivní (po roce 1989) efekt státní hranice. Zvláště jižní regiony kraje tak mohou po dlouhé době izolace těžit ze sousedství s vyspělým Bavorskem a Rakouskem. Nejviditelnějším hybatelem změn v regionální diferenciaci je v posledních desetiletích, podobně jako v jiných postsocialistických zemích, fenomén suburbanizace, která se projevila zejména v růstu zázemí Českých Budějovic.

Zatímco hodnocení trendů regionální diferenciacie na základě kvantitativně orientované analýzy vývoje počtu obyvatel můžeme považovat za relevantní a reprezentativní pro industriální období, aplikace tohoto přístupu pro postindustriální období již naráží na své limity. Důvodem je nižší schopnost podchycení kvalitativního charakteru změn, které jsou pro toto období typické (Hampl 2005).

Převážná většina geografických prací zabývajících se výzkumem aspektů regionální diferenciacie omezuje tradičně svoji pozornost na aktuální procesy a trendy

vývoje. Práce, které by se primárně věnovaly dlouhodobému kontinuu a tendencím vývoje přesahujícího střednědobý rámec posledních desetiletí a jejich interpretaci, jsou spíše výjimkou. V tomto směru lze studii vnímat jako poměrně novátorskou. S výjimkou Karlovarského kraje (Hampl 2003) a Vysočiny (Nováček a Semian 2015) nebyly podobně zaměřené analýzy pro území jednotlivých krajů Česka dosud publikovány. Otevírá se tak prostor k aplikaci podobného výzkumu i pro území dalších krajů, jejich následné komparaci a detekci fenoménu vývojového zpoždění, jež byl zmíněn v souvislosti s územím Jihočeského kraje.

LITERATURA

- BANERJEE, B., JARMUZEK, M. (2010). Economic growth and regional disparities in the Slovak Republic. *Comparative Economic Studies*, 52, 379-403, [Online]. Dostupné na: <http://link.springer.com/article/10.1057/ces.2010.13> [cit. 15-09-2015].
- BARJAK, F. (2001). Regional disparities in transition economies: A typology for East Germany and Poland. *Post-Communist Economies*, 13, 289-311. DOI: <http://doi.org/bwq7r8>.
- BELL, D. (1973). *The coming of post-industrial society: A venture in social forecasting*. New York (Basic Books).
- BENEDEK, J., KOCZISZKY, G. (2015). Paths of convergence and polarization in the Visegrád countries. In Lang, T., Henn, S., Sgibnev, W., Ehrlich, K., eds. *Understanding geographies of polarization and peripheralization: Perspectives from Central and Eastern Europe and beyond*. Basingstoke (Palgrave Macmillan UK), pp. 217-234.
- BERG, L. van den, DREWET, R., KLAASEN, L. H., ROSSI, A., VIJVERBERG, C. H. T. (1982). *A study of growth and decline. Urban Europe*. Oxford (Pergamon Press).
- BEŽÁK, A. (2014). Priestorová štruktúra systému funkčných mestských regiónov na Slovensku a jej zmeny v desaťročí 1991 – 2001. *Geographia Cassoviensis*, 8, 111-118.
- BLAŽEK, J., CSANK, P. (2007). Nová fáze regionálního rozvoje v ČR? *Sociologický časopis*, 43, 945-965.
- BLAŽEK, J., UHLÍŘ, D. (2011). *Teorie regionálního rozvoje: nástin, kritika, implikace*. Praha (Karolinum).
- ČSÚ (2004). *Správní obvody obcí s rozšířenou působností – Jihočeský kraj 2004*, [Online]. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/czso/13-3104-04-2004-2_obyvatelstvo [cit. 13-05-2020].
- ČSÚ (2014). *Projekce obyvatelstva v krajích ČR – do roku 2015*, [Online]. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/projekce-obyvatelstva-v-krajich-cr-do-roku-2050-ua08v25hx9> [cit. 15-09-2018].
- ČSÚ (2016). *Historický lexikon obcí České republiky 1869 – 2011*, [Online]. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015> [cit. 20-09-2018].
- ČSÚ (2018a). *Počet obyvatel v obcích k 1. 1. 2017*, [Online]. Dostupné na: <https://www.czso.cz/csu/czso/pocet-obyvatel-v-obcich-k-112017> [cit. 15-09-2018].
- ČSÚ (2018b). *Vybrané údaje za všechny SO ORP*, [Online]. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/xv/vybrane_udaje_za_vsechny_so_orp [cit. 15-09-2018].
- ČSÚ (2018c). *Základní tendence demografického, sociálního a ekonomického vývoje Jihočeského kraje*, [Online]. Dostupné na: <https://www.czso.cz/documents/10180/60817924/3301271801.pdf/41470ac3-3bec-4c57-b97e-74cf24da07b0?version=1.9> [cit. 13-05-2020].
- ČSÚ (2020). *Vybrané ukazatele za SO ORP Jihočeského kraje*, [Online]. Dostupné na: https://www.czso.cz/csu/xv/spravni_obvody [cit. 15-09-2018].
- DVORAK, J. (2003). Jižní Čechy jako region. *Historická geografie*, 32, 135-181.
- EDELMANNOVÁ, D. (2019). *Populační vývoj a současné migrační tendence venkovských obcí Jižních Čech*. Diplomová práce. Univerzita Karlova, Praha.

- EZCURRA, R., PASCUAL, P., RAPÚN, M. (2007). The dynamics of regional disparities in Central and Eastern Europe during transition. *European Planning Studies*, 15, 1397-1421. DOI: <http://doi.org/fts66k>.
- FEDOROV, G. M., MIKHAYLOV, A. S. (2018). Regional divergence dynamics in the Baltic region: Towards polarisation or equalization? *Geographia Polonica*, 91, 399-411. DOI: 10.7163/GPol.0127.
- FIALOVÁ, L., HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J., STLOUKAL, M. (1996). *Dějiny obyvatelstva v českých zemích*. Praha (Mladá fronta).
- FRIEDMANN, J. (1966). *Regional development policy: a case study of Venezuela*. Cambridge (MIT Press).
- GAZDA, M., NOVOTNÝ, L. (2014). Vývoj základných komponentov pohybu obyvateľstva na Slovensku vo vzťahu k vybraným ekonomickým ukazovateľom. *Geographia Cassoviensis*, 8, 5-17.
- GOTTMANN, J. (1980). Confronting centre and periphery. In Gottmann, J., ed. *Centre and periphery. Spatial variation in politics*. London (Sage Publications), pp. 11-26.
- HAGGETT, P. (1983). *Geography. A modern synthesis*. New York (Harper&Row Publishers).
- HAMADA, R. (2014). Analýza stavu a vývoja regionálnych disparít v okresoch Trenčianskeho kraja v rokoch 2001 – 2011. *Geographia Cassoviensis*, 8, 18-33.
- HAMPL, M. (2003). Diferenciace a zvraty regionálního vývoje Karlovarska: unikátní případ nebo obecný vzor? *Geografie*, 108, 173-190.
- HAMPL, M. (2005). *Geografická organizace společnosti v České republice: Transformační procesy a jejich obecný kontext*. Praha (Univerzita Karlova).
- HAMPL, M., GARDAVSKÝ, V., KÜHN, K. (1987). *Regionální struktura a vývoj systému osídlení ČSR*. Praha (Univerzita Karlova).
- HAMPL, M., MARADA, M. (2015). Sociogeografická regionalizace Česka. *Geografie*, 120, 397-421.
- HANČLOVÁ, J., TVRDÝ, L. (2004). Classification of the regions. In Ramík, J., et al., eds. *Multiregional and regional models*. Ostrava (VŠB-TUO), pp. 163-214.
- HAVLÍČEK, T., CHROMÝ, P., JANČÁK, V., MARADA, M. (2005). Vybrané teoreticko-metodologické aspekty a trendy geografického výzkumu periferních oblastí. In Novotná, M., ed. *Problémy periferních oblastí*. Praha (PřF UK), pp. 6-24.
- HLAVÁČKA, M. (1990). *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha (Academia).
- HORSKÁ, P., MAUR, E., MUSIL, J. (2002). *Zrod velkoměsta: Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha (Paseka).
- CHESNAIS, J.-C. (1992). *The demographic transition: Stages, patterns, and economic implications*. Oxford (Clarendon Press).
- JAKUBEC, I., JINDRA, Z. (2006). *Dějiny hospodářství českých zemí od počátku industrializace do konce habsburské monarchie*. Praha (Karolinum).
- JANÁK, J., HLEDÍKOVÁ, Z., DOBEŠ, J. (2005). *Dějiny správy v Českých zemích: od počátku po současnost*. Praha (Nakladatelství Lidové noviny).
- JANČÁK, V. (2001). Příspěvek ke geografickému výzkumu periferních oblastí na mikroregionální úrovni. *Geografie*, 106, 26-35.
- JERÁBEK, M., DOKOUPIL, J., HAVLÍČEK, T. (2004). *České pohraničí – bariéra nebo prostor zprostředkování?* Praha (Academia).
- KÁRNÍKOVÁ, L. (1965). *Vývoj obyvatelstva v českých zemích 1754–1914*. Praha (ČSAV).
- KEBZA M. (2018). The development of peripheral areas: The case of West Pomeranian Voivodeship, Poland. *Moravian Geographical Reports*, 26, 69-81. DOI: <https://doi.org/10.2478/mgr-2018-0006>.
- KEBZA, M., NOVÁČEK, A., POPJAKOVÁ, D. (2019). Socio-economic disparities in the Baltic states: Analytical comparison and categorisation of the regions. *Geographica Polonica*, 92, 253-271. DOI: <https://doi.org/10.7163/GPol.0115>.

- KLUČKA, Š. (2016). *Regionální diferenciace populačního vývoje v Jihočeském kraji: historickogeografická analýza*. Diplomová práce, Jihočeská univerzita, České Budějovice.
- KLUČKA, Š., NOVÁČEK, A. (2014). Historickogeografické aspekty populačního vývoje města Strakonice. *Jihočeský sborník historický*, 83, 251-272.
- KORČÁK, J. (1929). *Vylidňování jižních Čech: studie demografická*. Praha (Spolek péče o blaho venkova).
- KUBEŠ, J. (2015). Analysis of regulation of residential suburbanisation in hinterland of post-socialist 'one hundred thousands' city of České Budějovice. *Bulletin of Geography, Socio-economic Series*, 27, 109-131. DOI: 10.1515/bog-2015-0008.
- KUBEŠ, J., ŠVEC, P., HAJÍČKOVÁ, J., DVORÁK, J., ČEKAL, J., KRAFT, S., BAUMRUKOVÁ, D., HAMPL, M., OUŘEDNÍČEK, M., TEMELOVÁ, J., ČEJKOVÁ, J., BRABEC, T., VYHNÁNKOVÁ, M., VITURKA, M., KUČA, K., CHORVÁT, T. (2009). *Urbánní geografie Českých Budějovic a Českobudějovické aglomerace, díl I. a II.* Banská Bystrica (Ústav vědy a výzkumu Mateja Bela).
- KUBEŠ, J., KRAFT, S. (2011). Periferní oblasti jižních Čech a jejich sociálně populační stabilita. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 47, 805-829.
- KUČA, K. (1996 – 2011). *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Díl I–VIII*. Praha (Libri).
- KÜHN, M. (2015). Peripheralization: Theoretical concepts explaining socio-spatial inequalities. *European Planning Studies*, 23, 367-378. DOI: 10.1080/09654313.2013.862518.
- LEIMGRUBER, W. (1998). From highlands and high-latitude zones to marginal regions. In Jusilla, H., Leimgruber, W., Majoral, R., eds. *Perceptions of marginality – theoretical issues and regional perceptions of marginality in geographical space*. Aldershot (Ashgate Publishing), pp. 27-34.
- MASSO, J., ESPENBERG, K., MASSO, A., MIERINA, I., PHILIPS, K. (2012). *Growing inequalities and its impacts in the Baltics. Country report for the Baltic states: Estonia, Latvia, Lithuania*, [Online]. Dostupné na: <http://gini-research.org/system/uploads/437/original/Baltics.pdf?1370077200> [cit. 11-03-2017].
- MATLOVIČ, R., MATLOVIČOVÁ, K. (2011). Regionálne disparity a ich riešenie na Slovensku v rozličných kontextoch. *Folia Geographica*, 53(18), 8-87.
- MATLOVIČ, R., KLAMÁR, R., KOZŇ, J., IVANOVÁ, M., MICHALKO, M. (2018). Spatial polarity and spatial polarization in the context of supranational and national scales: Regions of Visegrad countries after their accession to the EU. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 41, 59-78. DOI: 10.2478/bog-2018-0026.
- MICHAĚLI, E., MATLOVIČ, R., IŠTOK, R., KLAMÁR, R., HOFIERKA, J., MINTÁLOVÁ, T., MITRÍKOVÁ, J. (2010). *Regionálny rozvoj pre geografov*. Prešov (Prešovská univerzita v Prešove).
- MICHALSKI, T., ed. (2006). *The geographical aspects of the transformation process in Central and East-Central Europe*. Gdynia-Pelplin (Bernardinum).
- NEZSMÉLYI, G. I., AKÓCSI, I. L., BRUDER, E. (2016). The evolution of the regional disparities in the Visegrad group in the years 1995 – 2014. *Geografický časopis*, 68, 283-299.
- NOVÁČEK, A. (2005). Vývojové trendy polarizace prostoru v Česku. In Novotná, M., ed. *Problémy periferních oblastí*. Praha (PřF UK), pp. 25-35.
- NOVÁČEK, A., SEMIAN, M. (2015). Mikroregionální diferenciace demografického vývoje v Kraji Vysočina. In Klímová, V., Žitek, V., eds. *18th International Colloquium on Regional Sciences, Hustopeče*. Brno (Masaryk University), pp. 566-572. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-7861-2015-76.
- OUŘEDNÍČEK, M., JÍCHOVÁ, J., POSPÍŠILOVÁ, L., eds. (2017). *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*. Praha (Karolinum).
- OUŘEDNÍČEK, M. (2003). The suburbanisation of Prague. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 39, 235-253.

- PAŘIL, A. (2015). *Regionální diferenciace populačního vývoje v Plzeňském kraji: historicko-geografická analýza*. Diplomová práce. Jihočeská univerzita, České Budějovice.
- PETR, O. (2014). Spatial differentiation of demographic development: The case of Bruntál, Trutnov and Hodonín districts. In Klímová, V., Žitek, V., eds. *17th International Colloquium on Regional Science*. Brno (Masaryk University), pp. 690-700. DOI: 10.5817/CZ.MUNI.P210-6840-2014-89.
- PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J., eds. (2011). *Handbook of local and regional development*. London and New York (Routledge).
- POPJAKOVÁ, D. (2013). In der Peripherie im Herzen Europas: Bevölkerungswandel in Südböhmen. In Gamerith, W., Anhuf, D., Struck, E., eds. *Passau und seine Nachbarregionen: Orte, Ereignisse und Routen – Geographisch Interpretiert*. Regensburg (Verlag), pp. 470-483.
- POPJAKOVÁ, D., DANIELOVÁ, K., VALEŠKOVÁ, M. (2018). Importance of migration and counterurbanisation as factors of stabilization of the demographic situation of the peripheral regions – example of South Bohemia. *Folia Geographica*, 60, 101-117.
- PRŮCHA, V., ed., FALTUŠ, J., TEICHOVÁ, A., GERŠLOVÁ, J., HADRABOVÁ, A., KALINOVÁ, L., KUBŮ, E., VENCOVSKÝ, F., ŠULC, Z. (2004). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 1. díl, období 1918-1945*. Brno (Doplňek).
- PRŮCHA, V., ed., FALTUŠ, J., TEICHOVÁ, A., GERŠLOVÁ, J., HADRABOVÁ, A., KALINOVÁ, L., KUBŮ, E., VENCOVSKÝ, F., ŠULC, Z. (2009). *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl, období 1945-1992*. Brno (Doplňek).
- PURŠ, J. (1960). *Průmyslová revoluce v českých zemích*. Praha (SNTL).
- REYNAUD, A. (1981). *Société, espace et justice: inégalités régionales et justice socio-spatiale*. Paris (Presses Universitaires de France).
- ROSTOW, W. (1960). *The stages of economic growth: A non-communist manifesto*. Cambridge (Cambridge University Press).
- RUSNÁK, J., LEHOČKÝ, F. (2016). Koncepty priestorovej distribúcie ekonomických aktivít vo svetle súčasných prístupov ekonomickej geografie. *Geografický časopis*, 68, 131-149.
- SEMOTANOVÁ, E. (2002). *Historická geografie českých zemí*. Praha (HÚ AVČR).
- SEMOTANOVÁ, E., CAJTHAML, J. (2016). *Akademický atlas českých dějin*. Praha (Academia).
- SINGH, R. B., MAJORAL, R., eds. (1996). *Development issues in marginal regions*. New Delhi (Oxford & IBH Publishing).
- SÝKORA, L., BOUZAROVSKI, S. (2012). Multiple transformations: Conceptualising the post-communist urban transition. *Urban Studies*, 49, 43-60. DOI: 10.1177/0042098010397/402.
- ŠIMON, M. (2017). Multi-scalar geographies of polarisation and peripheralisation: A case study of Czechia. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 37, 125-137. DOI: 10.2478/bog-2017-0029.
- ŠTIKA, R. (2004). Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje. *Geografie*, 109(1), 15-26.
- ŠVEDA, M., PAZŮR, R. (2018). Priestorové formy rezidenčnej suburbanizácie v zázemí Bratislavy. *Geografický časopis*, 70, 231-258. DOI: <https://doi.org/10.31577/geogrcas.2018.70.3.13>.
- VITURKA, M. (2010). New approach to evaluating disparities in the regional development. In Klímová, V., ed. *13th International Colloquium on Regional Science*. Brno (Masaryk University), pp. 25-32.

*Štěpán Klučka, Aleš Nováček***REGIONAL DIFFERENTIATION OF POPULATION DEVELOPMENT
IN THE SOUTH BOHEMIAN REGION 1869 – 2017**

Our research focused on spatial aspects of development of population quantity in the South Bohemian Region; it solves regional differentiation and formation of peripheral areas. The results are based on the analysis of population quantity change and population density of seventeen administrative districts of municipalities with extended powers (abbrev. in Czech – SO ORP) within the period 1869–2017 and its partial four stages: 1869–1910, 1910–1950, 1950–1991, and 1991–2017. Calculation of population change index, relative change index and coefficient of variation, were used to quantify and compare dynamics of the regional development.

Detection, evaluation of changes and development in partial stages but also in the whole period of last 150 years is the aim of this analysis. The example of South Bohemian Region represents a case study in which we can illustrate the general process observable in a number of other regions not only in the Czechia but also in (Central) Europe. The population development in the industrial and post-industrial period was influenced by various factors. Selective effect of these factors led to intensification of regional differentiation, polarization of settlement system and finally to depopulation of present peripheral areas. The study has been made in a broader context of regional and demographic development to reach more general and representative conclusions. It is focused on a detection of particular determinants which influenced the development in different periods. Authors have created a typology of regions (districts) based on prevailing trends of their long-term development of population density and position in the settlement system. It divides regions into four types: growth, stabilized, new peripheries and classic peripheries.

The observed development within the South Bohemian Region led to obvious accenting of centralized position of České Budějovice District (SO ORP), to stagnation of northern located districts incorporating industrial cities and to significant depopulation of southern border and rural areas. It can be observed a development delay of the South Bohemian Region in comparison to most of northern located Czech regions. The region is also specific for the high degree of spatial polarity between the dominant position of the city of České Budějovice which contrasts sharply with the sparsely populated border and rural peripheries. It was caused by long-term migration, which, after its decline at the end of the 20th century, began to dominate in the current process of regional differentiation of population development again. In addition to differences in traffic exposure and the ageing index, suburbanisation is currently a strong factor, which is particularly evident in the vicinity of České Budějovice.

Article first received: November 2019
Article accepted: June 2020

